

ինչպէս կը գրէ Եագուպ-Արթին փաշա Աշա-
չըրպահան:

Որչափ ճշմարիտ է եղեր Պետան Պէյի
գուշակութիւնը: Աղեքսանդրոյ նաւահանգրս-
տին քարափներուն մենաշնորհը, հայ հանձարի
յղացում եւ ծնունդ, այսօր կը պատկանի օտար-
ազգիներու եւ մեծ արդիւնք յառաջ կը բերէ.
քանի՜ ցաւալի է, որ Հայու սեպհականութիւն
չեղաւ այն, որ մեծ հարստութիւններ պիտի
թափեր այժմ Հայու գոգը:

Այսու ամենայնիւ, մեծ պատիւ է այն
Պէտան Պէյի հանձարին, որ ժշմարիտ բժշկա-
կան գիտութիւններով զարգացած էր, այլ եւ
անտեսասպիտական եւ պատմական խորին հմտու-
թիւններով, որպէս կը գրէր Ա. Ալվազեան,
Պէտան Պէյի համառօտ կենսագրութիւնն հրա-
տարական պահուէն:¹

Բաց ի բժշկական եւ պատմական ծանօ-
թութիւններէն, Պէտան Պէյ տեղեակ էր նաեւ
շատ լեզուներու, մայրենի բարբառին քաջա-
հմտու էր, գիտէր քաղցրերէն, անգղերէն, իտա-
լերէն, արաբերէն եւ թուրքերէն, եւ մասնաւոր
սիրով կը մշակէր հնագիտական ուսումը, որուն
արդիւնք են այն ամէն նուէրները՝ զորս բրած
էր ժամանակին վենետիկի Միխիթարեանց թան-
գարանին:²

Այս նուէրներուն մէջ կը գտնուէր, կ'ըսէ
Ա. Ալվազեան,³ 700 տարուան ոսկերչական
ազգային հնութիւն մը, որուն վրայ Սաղմոսին
բանի մը տառերը հայտատու արձանագրուած
էին, եւ զոր 1867ին Գէորգ Դ. կաթողիկոսը
Կ.Պոլսէն Էլմիստին մեկնած ժամանակը գնել
ուզած եւ չէ յաջողած:⁴

Գրեթէ քառորդ դար մը իրրեւ բոխիչ
գործերով Կ. Պոլսը մէջ, ուր Տըթ-Սերփէէնի,
Սինապեան Գասպարի եւ այլոց հաւասար դիրք
մ'ունեցաւ, Պէտան Պէյ 1876 կամ 77 թուա-
կաններուն՝ ալ յոգնած եւ հիւանդ՝ կը թո-
ղու իսպառ իւր ասպարէզն եւ կը մեկնի կ'առա-
ձնանայ Մարմարայի Բոնիֆէի կղզին, եւ հոն 72
տարեկան հասակին, 1882 Փետրուարին կը
կնքէ իւր կենսընը, թողլով մանչ մը եւ երկու
աղջիկ զաւակ՝ որոնց մին հարմնացած է հայածին
— օտար բժշկի մը:

Իւր երկրորդական ասպարէզին մէջ բարձր
տաղանդն այլեւայլ պետութիւններէ գնահա-

տուելով, պատուուած էր ինք զանազան պա-
տուանշաններով, որոնց մէջ նշանակելի են
գաղղիական Լէֆէն Դ'Էլեու. օսմանեան ինֆրէ-
նչպէս նաեւ Բահանայապետական, Աւստրիա-
կան, Խալական եւ Բուսիական կառավարու-
թեանց կողմանէ շնորհուած պատուանշանները:

Իւր մարմինը մեծ շքով եւ հանգիսաւոր
յուզարկաւորութեամբ թաղուած է կաթողի-
կեայ Հայոց Բերայի ազգային գերեզմանատունը,
ուր իւր զաւակները մօտ ժամանակէն անոր յի-
շատակին պիտի կանգնեն փառաւոր Մահարձան:

Իւր պատկերը, զոր կը ներկայացնենք,
ձեռք անցուցած եմ շնորհիւ Վեր. բարեկամին
Հ. Եղիշէ վ. Գաւթիանեանի, որուն կը յայտ-
նեմ հոս անկեղծ շնորհակալութիւնս, ինչպէս
նաեւ Եգիպտական թղթատարութեանց Նախա-
րար Վսեմ. Եագուպ-Արթին փաշայի, որ Պէ-
տան Պէյի կենաց պատմութիւնն հաճեցաւ յղել:
Առանց անոր տեղեկութեանց անկարելի էր ինձ
աւարտել կենսագրութիւնն այս բժշկի, զոր
երկար առնէի ի վեր ուշադրութեանս առարկայ
ընելով, համարած էի զայն օրինակելի տաղանդ
մը, հետեւելի անձնաւորութիւն մը:

Տոթ. Վանդուս Ե. Քոյոցուսում:

ՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ա.

Տ ա ղ ու չ ա ղ ի ք ն ու ու ղ ք :

(Ըրոնակ-Քիւնի)

Ս. Խաչատուր Կիւստուրճի:

Վերթողը՝ միջին ժամանակաց հայ գրա-
կանութեան մէջ՝ իրրեւ հեղինակ հանրածանօթ
եղած է, եւ կերպ մի՛ ոչ այնչափ պատուաւոր՝
համաւ հանած: Հատ տարիներէ վեր բանա-
սիրաց մէջ ընդհանուր տարածալ կարծիք կար,
որ ինք Սողոմ-Նալիսթիանայ վարուց Աղեքսան-
դրի հին թարգմանութիւնն ապականած է՝ իւր
մոռած ուսմական փոփոխութեամբն: Սակայն
յետին տարիներն այն թարգմանութեան վրայ
եղած ճիշդ ուսումնասիրութիւնը ցուցին թէ ինք
յայտմ մասին ամենեւին գործակցութիւն չունի:
Նշել հաշակաւոր բոլոր նկատմամբ իւր գործու-

¹ Յես ճերէթէ լըթիէ, Թի. 2940, 1 Մարտ 1895:
² Յես լըթիէ զ. 8-րդ, Թի. 2, 1848 Յուլիս 1895, էջ 17:

³ Յես ճերէթէ լըթիէ, Թի. 2940, 3 Մարտ 1895:
⁴ Յես ճերէթէ լըթիէ, Թի. 2940, 3 Մարտ 1895:

⁵ Յես Հադիւ, 1895 թ. 10:

— Երգ վասն թիւթիւնի. — « Ելէք տեսէք զինչ կայր նաւին ». — « Կոռունկ մեր աշխարհքէն խապրիք մի չունիս », եւ ասոնց նմաններ:

Ձ. Միլիտիկ նստալ:

Տարալափս որ, ինչպէս իւր վերադրեն կը տեսնուի, բանաստեղծութենէ զատ՝ նաեւ նկարչութեան կը զբաղէր, Արքեպիսկոպոս էր Ամթայ (Տիգրանակերտի) եւ նոյն բարձր պաշտաման մէջ կը գտնուէր ԺԵ. դարուն, — ունի զանազան արձակ եւ ոտանաւոր գրուածներ: Դասնօթ են այս վերջիններէն՝ 6—7 տաղք, ըստ մասին գրաբար՝ սակաւ կամ շատ ռաւակախան:

Ինչպէս այլ ոչ սակաւ հեղինակաց՝ նոյնպէս Կարիշ-Տարալափիս ծննդեան տեղն ու տարին անտեսնօթ մնացած են. բայց այն աներկբայ է որ վերջիշեալ 1432 թուականէն ետեւ գտնեալ 37 տարի ալ ապրան է, անշուշտ իւր բարձր պաշտաման մէջ, այս ինքն՝ մինչեւ 1469 (ՂԺԼ.—ինն հարիւր տասնեւութին) թուականն. որովհետեւ նոյն տարին շինած է տաղ մի, որ իւր լեզուածոց ամենէն ընտրեալագոյնը կրնայ համարուիլ, յորում արտաշաքօ եղանակաւ եւ կենդանի գոյներով կը նկարագրէ վերջիշեալ տարին Մերութի քաղաքը պատահած առջ աստիկ կոտորածն, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի փոխադրական հիւանդութեամբ թերեւս ծաղիկ անտիւ: — Այս տաղն գրեթէ ամբողջ կը գնեցը այստեղ:

Արարին տարածոց մեզ բարկացաւ,
Բազցը բնութիւնն աստուածային մեզ դառնացաւ.
Սուրն հրեղէն այսօր յերկրին բարձեցաւ,
Հուրն ի տանէն աստուածային բարբառեցաւ:

Եզուէ ու վայ հազար բերան զինչ գործեցաւ.
Չի նորստը հարսն ու փեսայն բաժանեցաւ.
Բանի մտնուի մորտապալիք ի հող գարձաւ,
Եւ թէ քանի մայր որդէմեռ մորմեղեցաւ:

Անմոց տղայքն ի հրեշտակէն խոցեալ լինին,
Եւ թաւային առջեւ ծնողայն ողորմագին.
Աղիողորմ ի մօր երեսն նըւաղին,
Ուրպէս ծաղիկ գարնանային թաւածախին...

Լացէք այսօր եւ ողբացէք ամենեւեմն,
Դրան արտասուածք հառաչեցէք գուգ միտքան.

¹ Արարեան Կաթիւն ու Կարիշ բառին ռաւակախեան է Կաթիւն: Իսկ թէ Գերթիոս նոյն արուեստն իրօք ի գործ կը գնէր՝ տարակաւ ի ներքեւ չէլնար: Ըստ Յուրիկ հայ ձեռագիրաց արքունի Մանդրինի Միւնիսէնի (յորինալ է Հ. Գորիորիս Ա. Ե. Գաւթեմեարեան) կայ ժամագիրքը-Պատարալամտայն մի (թ. 6) գրեալ 1427—1432, որչ Թէշտարալափի մէջ կը յանձնուի: Թիւն վերջինի կը գրանաւանէր զԱրքեպիսկոպոս զՅեր Միւր. Ամթայ, որ երբեք երբեք գտնուի եւ քանակն երեսնու զարդարեաց զուրբ գերբն: (18ւ շնորհաւ տօր. 1891, էջ 812.) — Չին պակիրս այլ եւս սոցիալիսի յիշատակութիւնը:

Չի հանց կրօնիկ այլ չէ տեսն ամբ. բանական,
Որ տար ու ձոր եւ ծառ ու Ենց մեն կու լան:

Աղէկ մանուկ՝ Ե. աղուար պատկեր արեւմտեան,
Ունքն կամար աշքն կանկնեղ էր յանդիման.
Ամեն անձամբն եւ հասակաւ ինքն անընդմեռ,
Ամեն մարդոց էր սիրելի եւ սիրական...

Այսօր եհա գառնը հրաւեր եւ գատատան,
Ճարակ լուսնի ամեն զնալից՝ Ե. ոչ օգնական,
Մասն հրեշտակն աշխարհեղ զարհուրական
Ոչ ողորմ ծոր փեսային եւ ոչ մանկան:

Մանուկն անկեալ եւ թաւալէր ողորմագին,
Բանքն հասեալ էր օր մահու բուռն ստեղծին.
Հայեր ողորմ յալ եւ ի մահի՝ քակտեր զհոգին,
Ճարակ լուսնի՝ Ե. ոչ օգնական յայն՝ աստեղին:

Եղբո՛ւմ ելաց լալով ասաց՝ Ինձ իրջեացէք,
Եւ գինեհար ի մահուանէ գիտ թափեցէք.
Եւ ի ձեռաց սուրբ հրեշտակին ապաւոցէք.
Չի գեռ մանուկ եմ, զինեհար զիս գնեցէք...

Մեռեալն ելաց եւ հառաչեաց, ճարակ չեղաւ,
Դրան արտասուածք դարձեալ ի հայրն հայեցաւ.
Հայր, զինհար հաօր մտաւոր, հոգիս քակտաւ.
Հաղոր հաղորմ կայր իմ արտի, մէկ մի չեղաւ:

Հայրն գարձաւ ցորգին ասաց հառաչելով՝
Թե՛ ճար լուսնի՛ ունի՛ Ե. արձաթ զքեզ զնեղով,
Չհոգիս քու տամ հոգեղջ փոխան յօտոր արտով,
Չինեհար զիս մի խոցեր հեղեղն արով:

Հայրն չեղորբ փրկել զցորգին իւր սիրական.
Որգին ելաց եւ հառաչեաց յաղաչ ի հայրն,
Չայնքն եկեղ գառն արտասուածք ողորմական,
Ելաց զիւր կանանչ արեւը մանկութեան:

Գեղեցիկ գոյն երեսաց թաւածախցաւ,
Եւ ծոցային ալքն ի լուսնոյ պակսեցաւ.
Վայելուչ զորեղ բաղուն կրակեցաւ,
Լար արծաթային անի մանեակն մանրեցաւ...

Ես հաղաչ եպիսկոպոս ծառայ Աւօրին,
Աչք տեսող զգառնը կրկինն ողորմագին.
Լալով լալի եւ ողբացի աղատաւագին,
Դրան արտասուածք զոգնն ասացի նոր մեռելին:

Ի Հայոց քան թըւականին յին հարիւրին
Եւ համառօտ այլ աւելի տասնեւութին.
Աչք տեսի զոգնն եւ զհառաչն դառնագին
ՉՄերթին քաղաքն արար զանկնը լալագին:

Ամենօրեանս կայ Մարիամ Աստուածածին,
Չինեհար գմբ նշնեցեալքն ի քեզ յանին.
Լրժան արա դառ անթաւամ սուրբ ցոսկին.
Եւ քեզ ամենքս երկրպագենք, Աստուածածին:

(Թ. 118 եւ այլ քանի մի Չուրիկը Մանդրինս)

Բերթորոն տաղերուն մէջ կայ պղծական
մ'ալ, որ նախընթացին աւելի ռամկախաւն է
եւ շատ սովորական շատ ձեռագրաց մէջ
գտնուելով:

Երազ է եւ սուտ, եղբայր,
աշխարհիս բանին ի լըման,
Ոչր են թագաւորն Ե. իշխան,
ու պարտեալ, սուլթան ու խան:
Շինեցին բերդ ու քաղաք,
գաղապատն ու շատ գատեցան:
Ետեղ գէմ անաթ թողին,
ու մտան ի հող՝ Ե. ի զննան:

Կաղաւ, մի խորի մեղքը,
մի գաւոր անասնոյ նրման.
Մի գիրկ աշխարհիս անհր,
մի կարծիք թէ քեզ տի մընան.
Հուսով քեզ խնդիր կու գայ
ու խոցեն ըզնոգիք մահուան.
Հոգիք բաժանի թէ քէն,
ու մընայ մարմնիք ի զընտան:
Աշխարհս գե՛մ պոփոյ չունի,
ոչ արեք է մարդոյ բարի.
Առաք մի խնդալ կու տայ,
բայց յետոյ է դառն ու լեղի:
Աշխարհիս մի հաւատար,
զորն ի բուն գէ՛մ սուտ կու խօսի.
Ձինք որ խոստանայ մարդուն,
չի պահել զիր խօսքն ի տեղի:
Հատող խոստանայ հանգիստ,
ու պահէ զորն յերկրմէնի:
Հատող մեծութիւն տալոյ,
ու պահէ տղքաւ և անօթի:
Խաբէ թէ ուրախ պահեմ,
ու առնեմ զօրերս ի բարի,
ի մէջն ի ծովուն տանի,
ու պահէ ի տաւարաւորի:
Առաք մի վերայ անցանի,
լուկ մահու օրն հասանի.
Թարեւռն դատարկ հանէ,
ու առնէ ողորմ ու լալի:
Առաք թայն աղաւոր մանկաբն,
որ դարձան ի հոգ և ի փռի:
Իւրեանց ժամանակն անցաւ,
զերտ զերազ մութն գիշերի:
Երբ զայս գիտէր, գէրի,
որ քո տեղք ի ուզք տի փոխի,
Ձայնարհոս դու մի սիրեր
առաւել քան զկարն աւելի:
Մալի հաւարք մի լինի,
մեծութիւնքն քեզ չի պիտի.
Ունիս կերակուր հանգիւրծ,
աւելին քեզ ցաւ կու լինի:
Ի ողորմելի Կաղաւ,
չանք արա ու գործէ բարի.
Ձքս խրքաւոր դու լուսէ,
որ այլոց ի գործ անցանի:
Կիտէր թէ լըզրդ էր,
նա մեղաց գետն կու տանի:
Ի հոգ աշխարհիս դատիւ,
չա՛հ չունիս քան զին աւելի:
(Թ. Լ. Թ. եւ այլ քանի մի Ձագիրք Մանգրիսի)
(Հարեւոյթիւն) 4. 2. 8.

Ռ Ր Ղ Ե Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԿՈՒԿԱՍՏԱՆԸ ԼԵՐԵՆՑ ՄԷԶ

Ա.

Լէնինուտ օգով, երեկոյան ուշ ժամանակ, շոգեկառքը մտաւ Վլադիկաւկասի կայարանը: Եւմորդը 5 օրուան երկամթուռայ շարժուն եւ փակ կեանքէն ձանձրացած, վերջապէս այն գիշերը հաստատուն բնակարան պիտի ու-

նենայի: Առանց երկար տատանելու, իրեղէն-նելոս առի եւ առաջին հանդիպած կառքը նստելով մտայ քաղաք: Կառքը բերաւ զին տեղւոյն լաւագոյն պանդոկը, Hôtel d'Europe, ուր փոքր սենեկի մը մէջ առժամե տեղաւորուելէն վերջ, ստիպուած էի դարձեալ դուրս ելլել: Հարկաւոր էր պատրաստութիւն տեսնել հետեւեալ օրուան ուղեւորութեան համար: Պիտի մեկնէի Տփղիս. եւ միակ ուղղակի ծանապարհը Կախաւան լեռներէն էին, որոնք ընայն-լով ուստական՝ մօտ միապարեայ տիրապետութեան, զեռ յամառօրէն կ'ընդգիմանային եւ չէին թողուր որ երկաթի եւ շոգայ միացած ղյժը գայ ոռնակոտ անէ իրենց կուսական մեծալաղժ բարձունքը եւ լանջքը: Կախաւան լեռնաշղթան երկու մասի կը բաժնէ Կախաւան եւ դեռ եւս երկամթուռ չկայ կառուցուած, այս երկու մասերն իրար միացնելու համար: Այս կերպով Անդրկաւկասն, այսինքն Տփղիսն իր շրջակայ նահանգներով շոգեկառքի ծանապարհով կապուած չէ դեռ բուն Ռուսաստանին: Միայն ձին է որ կը շարունակէ իշխել, որ կը բարձրանայ եւ կը տանի իր հեռ ուղեւորներն մինչեւ լեռանց հակադական գագաթն եւ կ'իշխեցնէ անկէ Անդրկաւկասի հովիտը, Կուր գետի շուրջը: — Այս լեռնային ծանապարհը 200 քիլոմետրէն պակաս չէ: Այս 200 քիլոմետր (Ճշգրտեցիք 1993/4 Վերստ, 205 քիլ.) ծանապարհն անցնելու համար թէ Թիֆլիսէն Վլադիկաւկաս եւ թէ Վլադիկաւկասէն Թիֆլիս, օրը 2 անգամ հանրակառք կ'իլլէ՝ մէկն առաւօտեան ժամը 8ին, որ գիշերը կ'անցրնէ կէս ծանապարհի կայարանի մը մէջ եւ հետեւեալ օրն երեկոյան կը հասնի իր տեղը, եւ միւսը կէսօրէն վերջը, ժամը 3ին, որ առանց գագաթ տանելու, ամբողջ ժամանակը յառաջ կ'երթայ եւ նոյնպէս հետեւեալ օրը երեկոյին կը հասնի իր տեղը: Այս հանրակառքերը կառավարութեան հսկողութեան տակ են եւ որոշ կանոններու ենթարկուած: Բայց ով որ կամենայ կրնայ ոչ շատ բարձր գներով յատուկ իրեն համար առանձին կառք վարձելով նոյն ծանապարհաց վարչութենէն՝ եւ իր ուղած կերպով յառաջանայ: Ծանապարհին սարերու բարձունք եւ լանջքին վրայ, 11 կայարան կայ հաստատուած, ուր թէ կառքերու ձիերը կը փոխուին եւ թէ ուղեւորները կը հանգստանան: Այս կայարաններու մէջ կան բաւական լաւ ճաշարաններ եւ գիշերներու սենեակներ: Այս ծանապարհը պաշտօնական անունով Կախաւան

* Ձագրոց անիւք իւր գրեմ Լուկ, Կախալ Կիւս, Կախալ Կիւս: